

De Bie-Kerékjártó Ágnes¹

LÁTHATÓ VAGY ELMONDHATÓ VILÁG

– Gondolatok a holland kultúráról – a pragmatika határain túlról

Abstract

This paper discusses some stereotypes and some 'real' images of the Dutch culture and identity in comparison with the Hungarian culture. Particular emphasis will put on the paintings of the Dutch Golden Ages.

Keywords: *cultural identity, Dutch culture, behaviour and culture, pragmatics*

Kulcsszavak: *kulturális identitás, holland kultúra, viselkedés és kultúra, pragmatika*

1. Bevezetés

Egy gimnáziumi barátom, sikeres, világgjáró üzletember, meséli, hogy valahányszor Amszterdamban jár, mindig betér a Rijksmuseumba egy rövid látogatásra. Tulajdonképpen csak egyetlen kép érdekli, útja egyenesen Rembrandt Éjjeli őrjáratához vezet, s e remekművű festmény előtt aztán negyedórákat is elálldogál. Mit talál benne újra és újra? Csodálatát nehezen tudja szavakba önteni. De ilyenkor mindig jobb lesz a kedve, s friss erővel siet tovább ügyei intézésére. Meglepetten hallgatom. Aztán felfedezem, hogy ismerős élményről beszél. Valami olyanról, amit egy-egy kivételes találkozás a hollandokkal és a holland kultúrával valóban adni tud (De Bie-Kerékjártó 2007: 93–105). Különösen nekünk, magyaroknak. Az alábbi gondolatok e téma jegyében születtek, és kulturális analízisre tesznek kísérletet.

Milyenek is a hollandok? Azt szoktuk mondani róluk, hogy józanok és egyszerűek. Kiváló üzletemberek, két lábbal a földön járnak, gyakorlatiasan állnak az élet dolgaihoz. Ők is ilyennek ismerik magukat: „*Ik, als nuchtere Nederlander ... / Én, mint józan holland ember...*” – hangzik gyakran önjellemzésük. E kollektív szemléleten alapuló holland önképnek meghatározó szerepe van a viselkedésre nézve, és számos nyelvi cselekvésben tükröződik. S bár magyar szemmel nézve kétségtelenül van valami üdítő a józan

¹ De-Bie Kerékjártó Ágnes Hollandiában élő hungarológus, fordító, a magyar részleg fennállásáig (2014-ig) a Groningeni Egyetem docense; a.m.kerekjarto@gmail.com

holland hozzáállásban, egyidejűleg idegenségét is érezzük. Mint ahogyan idegennek érzünk jó néhány viselkedésformát, mely levezethető a józanság – egyszerűség – gyakorlatiasság hármasság értékrendjéből. Például a magyartól eltérő nyelvi udvariassági szabályokat, a megszólítási formák használatát, a magázás és tegezés közötti választásokat, a bók, a kérés, a köszönet, a hála és a részvét, stb. sztereotip kinyilvánításait. Időnként zavaróak is lehetnek a különbségek. A hollandok udvariatlanok lennének?

Írásomban szeretném megvilágítani, hogy másról van itt szó. Hogy mindez csak a felszín. Hogy a holland kultúra olyan igazságokat, olyan minőséget hordoz, mely számunkra sem érdektelen. Sőt – ahogyan barátom példája mutatja –, nagyon is megérint bennünket, ha alkalmunk van találkozni vele.

A hollandokról szóló sztereotip tudásunk csak a felszínes tájékozódásban segít. Kultúrájuk jobb, mélyebb megértéshez tegyünk egy kirándulást a nyelvi pragmatikán túlra, és ismerkedjünk meg a háttérben álló világgéppel.

2. Létezik-e jellegzetesen holland világkép?

Egy nép világlátása nemzeti hagyományaiban tükröződik. Az egymást követő nemzedékek ideáljaiból a közösség, mint nemzet képet formál magáról. Olyan képet, amelynek magát ismeri, s melyből identitását meríti. A magyar nép esetében a nemzeti öntudatra ébredés folyamata köztudottan a romantika korában, az irodalom vezető szerepével teljesedett be. Tudatosan vagy tudatlanul – például irodalomkultuszunkkal – ma is benne élünk ebben a hagyományban, melyben – Rónay Györgyöt szabadon idézve – mély és eltéphetetlen a kapcsolat a nemzet sorsa és irodalma, élet és irodalom között. Hajlamosak vagyunk ebből azt a következtetést leszűrni, hogy ez más nemzetek esetében sem lehet másképp. A hollandoknál azonban másképp van.

A holland nép nemzetté válása jó kétszáz évvel korábban, a 17. század hajnalán ment végbe. Történelmi feltétele az által teljesült, hogy az egyesült észak- holland tartományoknak sikerült kivívniuk szabadságukat a tengeren is hatalmas spanyol világbirodalommal szemben. Méghozzá önerőből. Az 1648-ban kötött Westfaliai béke csupán rögzítette a már régebben fennálló helyzetet, szentesítette Németalföld protestáns északi és katolikus déli részeinek végleges kettészakadását, s elismerte Amszterdam politikai és gazdasági erejét. A holland kereskedőhajók ezután Új Amszterdamtól (New York) Új Guineáig akadálytalanul szeltek a tengereket. Az *Arany Század* politikai és gazdasági sikereinek talaján virágzó kultúra bontakozott ki, melyben a kialakuló holland nemzeti önkép és identitás-felfogás elsősorú művészi tanúságtevőjévé a festőművészet vált (Sharma 1987). Vagyis nem a szó, hanem a látvány. Ennek jó néhány fontos következménye van. Témánk szempontjából először is az, hogy a holland világlátás és nemzeti identitás kérdésének tudományos tárgyalása nem az irodalomtudomány, hanem a művészettörténet területéhez tartozik.

3. A festőművészet, mint a holland világkép kerete

Idealizálás nélküli portré- és önarcképfestészetük ragyog az életkedvtől és öntudattól. Tájképeik, városképeik objektív, érzelemmentes megfigyeléseket rögzítenek. Képeiket nézve elbűvöli a szemlélőt a létező dolgok anyagiságának a legfinomabb részletekig való megjelenítése: ólomüveg-berakásos ablakok, finom ezüstkancsók, szinte tapintható textíliák, vöröstéglás falak repedezett fugái, nedves gyümölcshéj, kagylók meszes érdeessége...

Mindenütt a külszín érdekli őket, ami látható, ami van. Johan Huizinga „egészségesen realistának” s „igazán hollandnak” nevezi a világképet, mely visszasugárzik festményeiről (Huizinga 1934) Művészettörténészek és filozófusok körében legendás híró úgynevezett „tisztá pillantásuk”, mellyel környezetüket minden előítélet nélkül megörökítették a vásznon. Rembrandt van Rijn, Jan Vermeer, Jacob van Ruysdael, Gerard ter Borch és társaik valóságlátásában és megjelenítésmódjában egyfajta pragmatikus és tisztességes életszemlélet és identitás-felfogás kifejeződését látják. Miről is van szó? Nézzük meg közelebbről e barokk kori „holland realizmus” mibenlétét a talán legnagyobb mester, Jan Vermeer képein.

Jan Vermeer: Tejet öntő lány

A nagy holland mesterek bepillantást adnak a szorgalmas kereskedők, a tiszta háziasszonyok és a józan polgárok korabeli világába. Kedvelt tárgyak az élet apró, mindennapi jeleneteinek megörökítése.

Vermeer soha nem adja fel békés világlátását. A nyilvánvaló, nyugodt létezést festi, az otthon intim hangulatát, melyben a dolgok szerényen, de intenzíven nyilatkoznak meg, mivel azonosak önmagukkal. Azt mondják róla, csak azt tudja lefesteni, ami kedves neki. S valóban, csak kevés személyt és kevés dolgot mutat képein, s jóformán mindig ugyanazokat: saját otthonának lakóit, saját szobabelsőit, ablakait, berendezési tárgyait. Néhány nőalak arcvonásait ismétli.

Jan Vermeer: Olvasó nő kében

Alakbrázolásában nem az individualitás érdekli, nem is a típus, hanem az emberi méltóság. Egy sor képén (*Olvasó nő kében, A gyöngysor, stb.*) a terhes nő csendes emberi méltóságát festi.

A megjelenített tárgyak bizonyítottan a festő saját tulajdonában voltak, többségük (ezüstkanna, térképek, glóbusz, festmények, sárga, prémszegélyes szatén kabát, gyöngysor stb.) leírása megtalálható a hagyatéki jegyzékekben. Művészetének alapanyaga tehát a körülötte lévő valóság.

Jan Vermeer: Zeneóra

Vermeer gyakran fest képeket a képeken, létező festményeket, finom tükröződések-
ket, s egy esetben, a *Zeneóra* című képén megjelenik a szöveg is.

Gazdag technikával törekszik az ábrázolás valóságosságára, de nem szolgál másol-
lás, amit csinál. Minden kompozíciója kis rendezés eredménye. Ugyanazok a használati
tárgyak, szobabelsők különböző elhelyezésekben, más-más nézetből tűnnek fel fest-
ményein, sőt, előfordul, hogy némileg más formát is öltenek. Például a már említett, s
több képről (*A gyöngysor*, *Levelet író lány sárgában* stb.) is ismert sárga szatén kabát *A nő
mérleggel* című festményen kék színű. Vermeer olyan valóságot fest, melyben a dolgok
szabadon létezhetnek, saját lényegük szerint: ott áll a söprű az ajtófélfának támasztva, a
fonott ruháskosár frissen mosott ruhával félig beelóg a képbe, öreg, repedezett térkép
lóg a falon, a tudós papírtekercei a padlón fekszenek, a kissé rendetlenül álló cipőkből,
papucsokból nemrég bújhatott ki viselőjük, az asztalterítő gyűrődött, az ezüsttálcán fé-
lig hámozott narancs, az asztalon frissen sült, ropogós kenyér és zömlé, rendezetlenül.
A képeken látható világ az esetlegesség benyomását kelti. Minden most történik: egy
lány levelet olvas az ablaknál, egy szolgáló tejet önt a cseréptálba, két nő és egy férfi
muzsikál egy fekete-fehér mozaikpadlós szobában, egy terhes nő gyöngysort próbál a
tükör előtt, egy lány félig hátrafordítja a fejét és visszanéz a válla fölött – körülbelül ennyi
nyitott vagy csukott ablak előtt játszódó jeleneteinek a „cselekménye.” Vermeer nem
mesél történeteket, képein nem történik szinte semmi. Amit fest, az az idő. A jelenlét esz-
zenciális, mozdulatlan ideje. A pillanat, a most – megszabadítva mindentől, ami előtte
volt és utána lesz. Ennek az időnek semmi köze Proust múltkereséséhez, inkább rokon a
fausti pillanattal, melyben érdemes létezni.

Jan Vermeer: Lány gyöngy fülbevalóval

A pillanat megragadása, a múlandó örökkévalósága megigézi a nézőt.

Kosztolányi Dezső hollandiai útja során a hágai Mauritshaus képtárban látta ezt a festményt s később így ír róla: „*Ez a kép sárga. Hátere fekete, de a fő benyomás mégis a sárga, a ruha tompa sárgája, a fejkendő halványabb, kopottabb sárgája, s abból emelkedik ki a kék sapka, a nyugodt leányarc, mely előreforduló szemmel tekint reánk a múlt időből, valami végtelen nyugalommal, a nagy, fekete szemével, a kissé kinyílt, kettéhasadt piros szájával, a mosoly határán, de mégse mosolyogva, tisztán, egyszerűen, egészségesen, egyáltalán nem kedvesen, hanem az élet komolyságával s a valóság megdönthetetlen szilárdságával. Varázsa, mely most itt lüktet agyvelőmben és idegrendszeremben, talán annyi, hogy az egész esetlegesnek rémlik, de mégsem az.*”

Vermeer életében szülővárosán, Delften kívül alig ismerték. Csak halála után másfél évszázaddal kezdik felfedezni. Később, a 20. század elejétől, amikor az élet megragadhatatlanságának, elemekre való szétesésének élménye egyre inkább a művészi ábrázolás problémájává kezdett válni, világhírű lett. „Így kellett volna írnom” – mondhatja Proust egy Vermeer-festmény előtt Bergotte-tal 1923-ban. A holland mester ugyanis nem ismeri a szétfolyó idő és a formálhatatlanság problémáját. Művészi hitvallása jóval szerényebb, egyszerűbb. *Zeneóra* című festményén – mely ma a londoni Buckingham palotában található – a nyitott csembaló fedelén kalligrafikus betűkkel ez áll: *MUSICA LAETITIAE CO[ME]S MEDICINA DOLOR[UM]* – *A zene: az öröm kísérője s a bánat orvossága.* Mintha saját művészetéről szólt volna: festészetével használni akart.

Vermeer és kortársai művészete a legtermészetesebb módon nőtt ki a 17. századi holland életből s a kor döntő élményét, a polgári nemzeti tudat kialakulását tükrözi. A holland szellem pozitív és praktikus beállítódását, melytől távol áll mindenfajta homályosság, misztifikáció és metafizika. Előítéletek nélküli nyitott pillantásuk a transzparens jelenre: sajátosan holland pillantás a világra.

4. Ami látszik, az való

A hollandok szellemi magatartása és gondolkodásmódja a mai napig az *Arany Század* festőművészetének hagyományát követi. Roland Barthes egy esszéjében (*Le monde-objet* 1953) kiváló elemzést ad arról, hogyan is működik ez a fajta mentális programozás.

Első észrevételei egybehanganak a fentiekkel. Kiemeli, hogy a hollandok szeretettel ábrázolják a jelentés nélküli külszínt. Vagyis nem próbálják meg a dolgok „lényegét” festeni (ez idealistává tenné őket realisták helyett). Romantikus elvagyódás helyett kielégíti őket a realitás. Barthes is felfigyel arra, hogy nem valami földhözragadt realizmus ez, hiszen a képek tele vannak életkedvvel, hangulatuk barátságos. Ezután azonban olyan fejtegetésbe kezd, mellyel túllép más elemzőkön: megállapítja – a–mi eléggé kézenfekvő, csak előtte senki nem mondta ki –, hogy a hollandoknak a tárgyak esetleges mélyebb jelentése helyett fontosabb az, hogy mire lehet használni őket. További érvelését saját múzeumlátogatói élményére építi. Elmondja, hogy egy Rembrandt festmény előtt állva egyszerre az a benyomása támadt, mintha néznék őt a lefestett arcok. *A posztós céh előljárói* című képről van szó. Mielőtt tovább ismertetném Barthes

gondolatmenetét, álljunk meg itt egy pillanatra magánál a festménynél.

A céh, melynek elöljáróit Rembrandt 1662-ben lefestette, akkor már 250 éve létezett. (Gondoljunk bele, mit jelent ez ...) A festmény öt fekete kalapos, fekete ruhás, fehér keményített galléros elöljárót ábrázol. A háttérben, kalap nélkül, szolgálójuk áll. Az elöljáró urak egy asztal körül ülnek, melyet piros-arany szőnyegterítő borít. (Hasonló terítőt számos festményen látni, s az érdekesség kedvéért megjegyzem, hogy amikor az 1980-as évek elején Hollandiába kerültem, még ilyen vastag szőnyegekkel voltak a groningeni vasúti étterem asztalai lefedve. Mára, sajnos, végleg eltűntek ...) Az asztalon vastag számviteli könyv és egy tarsoly pénz. A patinás céh hagyományához tartozott, hogy az új vezetőség beiktatása alkalmából csoportképet készítettett magáról. Rembrandt festménye a 12. csoportkép a sorban.

Rembrandt van Rijn: A posztós cég képviselői

A szokásos beállításban az elöljárók valamennyien ülnek, Rembrandt eltér a kötött sémától, képén az egyik férfi, Volckert Janszoon, mintha éppen felállni vagy leülni készülne. Ezáltal kiemelkedő helyet foglal el a kompozícióban.

Ezt Volckert Janszoon maga, mint Rembrandt megbízója, nyilván örömmel vette – de számunkra fontosabb, hogy mozdulata által a történes jelen idejűvé válik. Az összes alak szembenéz a szemlélő pillantásával, s ez olyan hatást kelt, mintha éppen belépnénk hozzájuk a helységbe. Itt térjünk vissza Barthes-hoz. Szerinte e szembenézés eredményeként a szemlélő egyszerre egy józan, hasznosságra és használhatóságra irányuló pillantás tárgya lesz: „Ez a pillantás vég nélküli, a külső színen marad, nem keresi a belső lényegét, bele van zárva a festménybe. Ez a holland pillantás nem ítélkezik, nem szomorú és nem kegyetlen, nincs jelzője, csak maga a pillantás, nem ítél el, nem hív fel semmire, elhelyez, feltételezi, hogy létezel, létezővé tesz.” Barthes-nak ezek a meglátásai a holland festészet lényegét érintik s egyben azt, amit a holland mentalitásban felszabadítónak érzünk.

A holland mesterek képei nem annyira dolgokat mutatnak, hanem inkább látásmódot. S miközben a képek maguk egy bizonyos festői magatartás és látásmód – a valóság itt van, csak rajtunk múlik, hogy észrevevesszük, birtokoljuk-e – eredményei, a szemlélődben is bizonyos látásmódot teremtenek. A festmények vizuális tradícióján nevelődött hollandok megtartják a külszínre és a dolgok használhatóságára irányuló józan világlátásukat.

Nemrég így nyilatkozott a Rijksmuseum nyugalomba vonuló igazgatója, egy neves művészettörténész-professzor: „Újra és újra ámulatba ejt a felismerés: ami fontos, azt láthatóvá lehet tenni.”

A festmények látásmód-formáló hatása természetesen nem szorítkozik a hollandokra. Bárkinek megnyilatkozik, aki megtekinti őket.

Irodalom

- Barthes, Roland (1964) 1972. *Critical Essays*. Northwestern University Press. Evanston, 3–4.
- De Bie-Kerékjártó Ágnes 2007. Interkulturális kommunikáció magyar-holland viszonylatban. In: Maticsák Sándor (ed.): *Nyelv, nemzet, identitás* II. Nemzetközi Magyaráságtudományi Társaság, Debrecen–Budapest, 93–105.
- De Bie-Kerékjártó Ágnes 1999. Sztereotípiák a nyelvtanításban. Magyar-holland összehasonlító vizsgálat. In: Bakró-Nagy Marianne – Maticsák Sándor – Lahdelma, Tuomo (eds.) *A magyar nyelv elsajátításának nehézségei*. Hungarologische Beiträge nr. 12. Universität Jyväskylä, 55–67.
- Gerndt, Helge 1988. Zur kulturwissenschaftlichen Stereotypenforschung. In: *Gerndt Stereotypvorstellungen im Alltagsleben. Beiträge zum Themenkreis Fremdbilder, Selbstbilder, Identität*. Münchner Vereinigung für Volkskunde, München, 9–31.
- Grever, Maria 2004. *Visualisering en collectieve herinneringen. "Volendams meisje" als icon van de nationale identiteit*. *Tijdschrift voor geschiedenis*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 34–49.
- Huizinga, Johann 1934. *Nederland's geestesmerk*. A.W.Sijthofs Uitgeverij, Leiden, 65.
- Leshi, Bleri-Van den Bossche, Marc 2010. *Identiteit en interculturaliteit*. Academic Scientific Publishers, Brussel, 219.
- Shama, Simon 1987. *The Embarrassment of Riches: An interpretation of Dutch culture in the Golden Age*. Alfred A. Knopf Publishing, New York, 698.